

રમણભાઈ નીલકંઠ

(જન્મ : તા. 13-03-1868; અવસાન : તા. 06-03-1928)

રમણભાઈ મહિપતરામ નીલકંઠનું વતન અમદાવાદ હતું. તેઓ પંડિતયુગના અગ્રણી સાહિત્યકાર હતા. સાહિત્ય ઉપરાંત તેમની સમાજસેવા નોંધપાત્ર છે. તેમણે ‘ભદ્રંભદ્ર’ જેવી હાસ્યરસની વિખ્યાત નવલકથા તથા ‘રાઈનો પર્વત’ જેવું શિષ્ટ નાટક લખ્યું છે. ‘કવિતા અને સાહિત્ય ભાગ 1થી 4’માં વિવેચનો-વ્યાખ્યાનો સંગ્રહાયાં છે. ‘ધર્મ અને સમાજ’ નામના બે ભાગમાં તત્ત્વચર્ચાને લગતાં વ્યાખ્યાનો ગ્રંથસ્થ છે.

આ ખંડ ગુજરાતીની પ્રસિદ્ધ હાસ્યનવલકથા ‘ભદ્રંભદ્ર’માંથી લેવામાં આવ્યો છે. ભદ્રંભદ્ર અને તેમના શિષ્ય અંબારામને મુંબઈ જવાનું હોય છે, તે ઘટનામાંથી ભદ્રંભદ્રની વિચિત્રતાઓ, જુનવાણી ખ્યાલો અને કૃત્રિમ, સંસ્કૃતપ્રધાન ભાષાના પ્રયોગથી હાસ્ય નિપજે છે. લેખકે ધર્મના નામે ચાલતા દંભ ઉપર કટાક્ષ કરવા સાથે મનુષ્ય પોતાના પુરાણા ખ્યાલોમાં કેવો બંધાયેલો હોય છે તેની ઘટનાઓ વર્ણવી છે. વિચિત્રતા કે આત્યંતિકતામાંથી કેવું હાસ્ય પેદા થાય છે તેના દૃષ્ટાંતરૂપ આ ખંડ છે.

જમીને અમે સ્ટેશન પર ગયા. ઘેરથી નીકળતાં ભદ્રંભદ્રનો આનંદ અપાર હતો. કપાળે કંકુનો લેપ કરતાં મને કહે કે, ‘અંબારામ, આજનો દિવસ મહોટો છે. આપણે આપણા વેદધર્મનું રક્ષણ કરવા, આર્યધર્મનો જય કરવા, સનાતન ધર્મનો પ્રચાર કરવા પ્રયાણ કરીએ છીએ. રાવણનો પરાજય કરવા નીકળતાં શ્રીરામની વૃત્તિ કેવી હશે ! કંસના વધનું કાર્ય આરંભતાં શ્રીકૃષ્ણનો ઉત્સાહ કેવો હશે ! કીચકને મર્દન કરવાની યુક્તિ રચતાં ભીમસેનનો ઉમંગ કેવો હશે !’

ચકિત થઈ મેં કહ્યું ‘અકથ્ય, મહારાજ ! અકથ્ય.’

ભદ્રંભદ્ર બોલી ઊઠ્યા, ‘તો મારી વૃત્તિ પણ આજ અકથ્ય છે. મારો ઉત્સાહ પણ આજ અકથ્ય છે. મારો ઉમંગ પણ આજ અકથ્ય છે અને અંબારામ ! એમ ન સમજશ કે આગગાડીમાં જાઉં છું તેથી જ મારી ગતિ આટલી ત્વરિત છે. મારો વેગ, મારો પોતાનો વેગ તને વિદિત છે ?’

મેં કહ્યું, ‘મહારાજ, તે દહાડે જમાલપુર દરવાજા બહાર એક શિયાળવાને વરુ ધારી આપણે પાછા ફર્યા હતા તે દહાડે તો તમે મારાથી બહુ અગાડી નીકળી ગયા હતા. તેવો વેગ કહો છો ?’

ભદ્રંભદ્રે ગંભીરતાથી કહ્યું, ‘કંઈક તેવો, પણ તેથી સરસ.’

ઉત્સાહની વાતો કરતા કરતા અમે સ્ટેશન પર જઈ પહોંચ્યા. અમારી બંનેની ટિકિટ કરાવવા ભદ્રંભદ્ર ગયા. હું જોડે ઊભો રહ્યો. બારીમાં ખભા સુધી ડોકું ઘાલી ભદ્રંભદ્રે કહ્યું, ‘શ્રી મોહમયીની બે મૂલ્યપત્રિકા આપો.’

ટિકિટ માસ્તર પારસી હતો, તેણે કહ્યું ‘સું બકેય ? આય તો તીકીટ ઓફિસ છે.’

ભદ્રંભદ્રે ઉત્તર દીધો. ‘યવન ! તેથી હું અજ્ઞ નથી. મારે મોહમયીની બે મૂલ્યપત્રિકાની આવશ્યકતા છે, તેનું વિતરણ કરવું એ તવ કર્તવ્ય છે.’

ટિકિટ ઓફિસમાં એક હિંદુ હતો, તેણે કહ્યું, ‘સોરાબજી, એને ગ્રાંટરોડની બે ટિકિટ આપો.

ટિકિટ આપતાં સોરાબજી બોલ્યા કે, ‘સાલો કંઈ મેદ થયેલોય. હું તો સમજતો જ નહિ, કે એ સું બકેય.’

ભદ્રંભદ્ર હવે કોપ શમાવી શક્યા નહિ. તેણે મહોટે નાદે કહ્યું, ‘દુષ્ટ યવન ! તારી ભ્રષ્ટ વાસનાને લીધે તું અજ્ઞાન રહ્યો છે. મૂર્ખ -’

અગાડી બોલવાને બદલે ભદ્રંભદ્રે એકાએક ડોકું બહાર ખેંચી લીધું. ધબકારો થયો હતો અને બહાર આવી નાક પંપાળતા હતા તે પરથી મેં ધાર્યું કે પારસીએ મુક્કો માર્યો હશે, પણ મને તો એટલું જ કહ્યું કે, ‘દુષ્ટ યવનનો સ્પર્શ થયો છે. માટે મારે સ્નાન કરી લેવું પડશે.’

સ્નાન કરી રહ્યા પછી એ આગગાડીમાં જઈ બેઠા. ગાડી ઊપડવાને પંદર મિનિટની વાર હતી તેથી નીચે ઊતરી પાણી છંટાવી, ચોકો કરી તે ઉપર ઊભા રહી પાણી પીધું. ગાડી ઊપડવાની તૈયારી થઈ તેવામાં બે આદમી દોડતા દોડતા રઘવાયા

થયેલા આવી બારણું ખેંચી બૂમ પાડવા લાગ્યા. કે ‘માસ્તર, આ તો બંધ છે, બારણું ઉઘાડો, બારણું ઉઘાડો.’ એક પોર્ટરે આવી બારણું ઉઘાડી બંનેને જોસથી અંદર ઘડેલી દીધા તે ભદ્રંભદ્ર પાસે બેસી ગયા. ભદ્રંભદ્રે સંકોચાઈને પૂછ્યું, ‘ક્યાં જશો ?’ ‘મુંબઈ’ કહ્યું, એટલે જિજ્ઞાસાથી પૂછ્યું, ‘નામ શું ?’ પેલા બેમાંના એકે કચવાઈને જવાબ દીધો, ‘મારું નામ રામશંકર અને મારા ભાઈનું નામ શિવશંકર, પણ અમારાં ઘરનાં નામ નખોદીઓ અને ઘોરખોદીઓ છે. છોકરાં ન જીવે તેથી મા-બાપે એવાં નામ પાડેલાં.’

એક ઉતારુ બોલ્યો કે, ‘વહેમ, ઈમ કંઈ સોકરાં જીવે સે ?’

બીજો ઉતારુ બોલી ઊઠ્યો, ‘અમારા ગામના શંભુ પુરાણીનો ભાણેજ વલભો મુંબઈ જઈ અંગ્રેજી ભણી આવ્યો છે. તે તો કહે છે કે એ તો સુધારાવાળાએ અંગ્રેજી લોકોની દેખાદેખી શાસ્ત્ર જોયા વિના વહેમ વહેમ કરી કહાડ્યું છે. શાસ્ત્રમાં તો લખ્યું છે કે આપણા શરીરમાં નાસકમાં કઠોડાં મળે છે તેના જેવા-કોઠા છે. તેમાં વચ્ચે કમરખ જેવી દાબડી છે, તેમાં પ્રાણવાયુ ભરેલો છે. આવાં હલકાં નામ બોલીએ ત્યારે કમરખ આસપાસ કોઠામાંથી પિત્ત નીકળે, એટલે આયુષ્ય વધે. કમરખમાંથી પ્રાણવાયુની ધાર છૂટે, તે જીભને વળગી બહાર ઝરે તેની જોડે પેલું પિત્ત છૂટતું જાય, તેનું જોર નરમ પડે એટલે આયુષ્ય વધે. તેથી એ કાંઈ વહેમ નથી, ખરી વાત છે. ઘણાએ અજમાવી જોયેલું છે.’

(‘ભદ્રંભદ્ર’ માંથી)

શબ્દ-સમજૂતી

સમાનાર્થી શબ્દ/શબ્દાર્થ

પ્રયાણ કરવું પ્રસ્થાન કરવું; ત્વરિત ઝડપી, વેગીલું; અજ્ઞ અજાણ; વહેમ સંશય (અહીં) ખોટી માન્યતા; ભ્રમ નાદ સ્વર, અવાજ; મર્દન યોળવું; ઉમંગ ઉમળકો, ઉત્સાહ; વિદિત જાણેલું, જાણમાં આવેલું; મોહમયી મુંબઈ નગરીનું કૃત્રિમ નામ; મૂલ્યપત્રિકા ટિકિટ કર્તવ્ય ફરજ; કોપ ક્રોધ, ગુસ્સો; મેદ (મેડ) ગાંડો (અંગ્રેજી શબ્દનો પારસી ઉચ્ચાર)

તળપદા શબ્દો

મોટે મોટે; અગાડી આગળ; આંચ અહીં; સોકરા છોકરા; દાબડી નાનો દાબડો, ડબ્બી; સે છે; યવન યુનાન દેશનો વાસી (અહીં) વિદેશી; બકેચ બોલે છે; તવ તારું, તમારું; કમરખ એક ખાટું ફળ

વિરુદ્ધાર્થી શબ્દો

રક્ષણ × ભક્ષણ

રૂઢિ પ્રયોગ

રઘવાયા થવું બહુ જ ઉતાવળા થઈ જવું

શબ્દ સમૂહ માટે એક શબ્દ

કહી ન શકાય તેવું - અકથ્ય; આગથી ચાલતી ગાડી - આગગાડી; જાણવાની ઈચ્છા - જિજ્ઞાસા

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નો સાથે આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચો વિકલ્પ પસંદ કરી ખરાની (✓) નિશાની કરો.

(1) ટિકિટ માટે ભદ્રંભદ્ર કયો શબ્દ પ્રયોજે છે ?

(a) મૂલ્યપત્રિકા (b) પત્રિકા (c) કંકોતરી (d) નિમંત્રણ કાર્ડ

(2) ‘શું બકેચ ? આય તો તીકીટ ઓફિસ છે.’ - વાક્ય કોણ બોલે છે ?

(a) સોરાબજી (b) ભદ્રંભદ્ર (c) હિંદુ મુસાફર (d) અંબારામ

2. નીચેના પ્રશ્નોના એક-એક વાક્યમાં ઉત્તર લખો :

(1) ભદ્રંભદ્ર અને અંબારામ કયા કાર્ય માટે પ્રયાણ કરી રહ્યા હતા ?

(2) ટિકિટ, સ્ટેશન અને મુંબઈ માટે પાઠમાં ભદ્રંભદ્રે કયા શબ્દો પ્રયોજ્યા છે ?

3. નીચેના પ્રશ્નોના બે-ત્રણ વાક્યમાં ઉત્તર લખો.

- (1) ભદ્રંભદ્રનું વર્તન ક્યારે ક્યારે હાસ્ય જન્માવે છે ?
- (2) અંબારામ ભદ્રંભદ્રના વેગ માટે કઈ ઘટના યાદ કરાવે છે ?

4. નીચેના પ્રશ્નનો સવિસ્તાર ઉત્તર લખો.

- (1) ‘પ્રયાણ’ નવલકથાખંડમાં નિષ્પન્ન થતી રમૂજનાં ચિત્રો વર્ણવો.

વિદ્યાર્થી-પ્રવૃત્તિ

- હાસ્યપ્રસંગો અને ટૂંકા કહેવાનો કાર્યક્રમ રાખો.
- રેલવે સ્ટેશનની મુલાકાત લો.
- આ પાઠને નાટ્યસ્વરૂપે ભજવો.
- જ્યોતીન્દ્ર દવેના હાસ્યપ્રેરક પ્રસંગો એકત્ર કરો.
- ટી.વી. પર પ્રસારિત થતા હાસ્ય કાર્યક્રમો નિહાળો. દા.ત., ગમ્મત ગુલાલ...

ભાષા-અભિવ્યક્તિ

- એકનો એક શબ્દ વર્ણનમાં વારંવાર આવે ત્યારે કાનને વાગે છે. અર્થાત્ સાંભળવો ગમતો નથી. અહીં ‘અકથ્ય’ શબ્દ વારંવાર વપરાયો છે. પણ અહીં વર્ણનની શરૂઆત ભદ્રંભદ્રના ઉત્સાહને આલેખવા થઈ છે તેથી પુનરાવર્તન કંટાળાજનક બનતું નથી જુઓ...
- યક્તિ થઈ મેં કહ્યું, ‘અકથ્ય મહારાજ ! અકથ્ય.’ ભદ્રંભદ્ર બોલી ઉઠ્યા, ‘તો મારી વૃત્તિ પણ આજ અકથ્ય છે, મારો ઉત્સાહ પણ આજ અકથ્ય છે. મારો ઉમંગ પણ આજ અકથ્ય છે.’
- વ્યક્તિના ભાવને પ્રગટ કરવા લેખકો ભાષા પાસેથી કેવું કામ લે છે તે સમજો.
- લેખકો વિવિધ રસની જમાવટ માટે, રસપ્રદ વર્ણન માટે પાત્રોને અનુરૂપ ભાષા પ્રયોજતા હોય છે. અહીં ટિકિટ માસ્તર પારસી સોરાબજી છે તેમની ભાષા જુઓ...
- ‘શું બકેય ? આય તો તીકીટ ઓફિસ છે... સાલો કંઈ મેદ થયેલોય. હું તો સમજતો જ નહિ, કે એ શું બકેય.’ – પારસીઓ મહદ્ અંશે ‘ટ’ને બદલે ‘ત’ અને ‘ડ’ને બદલે ‘દ’ વર્ણનો ઉચ્ચાર કરે છે. લેખકનું આ સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ પણ અહીં નોંધવા જેવું છે. વળી, ‘બકે છે’ને બદલે ‘બકેય’ અને ‘થયેલો છે’ને બદલે ‘થયેલોય’ પણ નોંધનીય છે. જુદા જુદા પ્રદેશો અને જાતિઓનાં ઉચ્ચારણોમાં જે ભિન્નતા કે વિશિષ્ટતા હોય છે તે પણ અહીં સમજાશે.

શિક્ષકની ભૂમિકા

- હાસ્ય નિષ્પન્ન કરવું એ એક કળા છે અને તે આ પાઠમાં સુપેરે સિદ્ધ થયું છે. ભાષા દ્વારા, પ્રવૃત્તિ દ્વારા, ઘટના દ્વારા- એમ વિવિધ રીતે હાસ્ય નિષ્પન્ન થઈ શકે છે તેની વિદ્યાર્થીઓને સમજ આપવી.
- અહીં પારસી બોલી અને માત્ર તત્સમ શબ્દોના ઉપયોગના આગ્રહમાંથી હાસ્ય નિપજ્યું છે તેની સમજ આપવી.
- મનુષ્ય સ્વભાવની વિચિત્રતા અને અતિશયતામાંથી હાસ્ય નિપજતું હોય છે તે ઉદાહરણો દ્વારા જણાવવું.
- તંદુરસ્તી માટે હાસ્યનું મહત્ત્વ સમજાવવું
- જાણીતા હાસ્યલેખકોની રચનાઓથી વિદ્યાર્થીઓને વાકેફ કરવા.

વ્યાકરણ

એકમ 1

સમાનાર્થી, વિરુદ્ધાર્થી, જોડણી

સમાનાર્થી

મિત્રો, તમે જાણો છો કે જ્યારે એક શબ્દના એકથી વધુ અર્થ જાણતા હોવ તો તમે તમારા લખાણને વધુ સચોટ, સમૃદ્ધ કે આલંકારિક બનાવી શકો છો. યોગ્ય અર્થ સંદર્ભે જેના કારણે તમારા ઉત્તરો ઉપરાંત નિબંધ, વાર્તા આદિ વધુ આકર્ષક બની શકે છે. અહીં તમારી કૃતિમાં આવતા કેટલાક શબ્દોના સમાનાર્થી શબ્દો આપ્યા છે. આ શબ્દોનો અભ્યાસ કરો, તમારી ભાષાને વધુ સમૃદ્ધ બનાવો.

અચાનક	એકાએક	ઓચિંતું	અણધાર્યું
અંતર	હૈયું	હૃદય	ઉર
આંખ	નેણ	નયન	ચક્ષુ
ઉદ્ધિ	સાગર	સમુદ્ર	દરિયો
ઉમંગ	ઉત્સાહ	ઉમળકો	હોંશ
કષ્ટ	દુઃખ	પીડા	સંતાપ
કીર્તિ	ખ્યાતિ	નામના	યશ
કોપ	ક્રોધ	ગુસ્સો	રોષ
કૌમુદી	ચાંદની	જ્યોત્સના	ચંદ્રિકા
ગહન	ગાઢ	ઊંડું	અતળ
ઘોડો	અશ્વ	તુરગ	હય
જગ	જગત	દુનિયા	વિશ્વ
જાસૂસ	ગુપ્તચર	બાતમીદાર	
ડુંગર	પહાડ	પર્વત	ગિરિ
તાકાત	શક્તિ	બળ	જોર
ત્વરિત	ઝડપી	વેગીલું	ઉતાવળ
થોડું	અલ્પ	નજીવું	ક્ષુદ્ધલક
પરાક્રમ	બહાદુરી	શૌર્ય	શુરાતન
પ્રશંસા	વખાણ	સ્તુતિ	તારીફ
પ્રસન્ન	ખુશ	આનંદિત	હર્ષિત
ફિકર	પરવા	ચિંતા	દરકાર
બાંધવ	ભાઈ	સહોદર	બ્રાતા
ભયંકર	ભયાનક	બિહામણું	કરાલ
ભૂલ	દોષ	વાંક	ક્ષતિ

મતિ	બુદ્ધિ	પ્રજ્ઞા	મેધા
મનુષ્ય	માનવી	જન	માણસ
મશ્કરી	મજાક	ટીખળ	ટોળ
મહેમાન	અતિથિ	પરોણો	અભ્યાગત
વિખ્યાત	પ્રખ્યાત	નામાંકિત	ખ્યાતનામ
શપથ	સોગંદ	કસમ	પ્રતિજ્ઞા
શીતળ	ઠંડું	ટાઢું	શીત
શ્યામ	કાળું	શામળું	અસિત
શ્વેત	સફેદ	ધવલ	ધોળું
સંગ્રામ	યુદ્ધ	લડાઈ	જંગ
સ્નિગ્ધ	લીસું	કોમળ	સુંવાળું
સ્મૃતિ	સ્મરણ	યાદ	સાંભરણ
હુકમ	આજ્ઞા	ફરમાન	આદેશ
હોશિયાર	કુશળ	નિપુણ	પ્રવીણ

વિરુદ્ધાર્થી

મિત્રો,

- પ્રયત્ન કરો તો દરેક કામ શક્ય હોય છે.
- પ્રયત્ન કરો તો કોઈ કામ અશક્ય નથી હોતું.

તમે અહીં જોઈ શકો છો કે વિરુદ્ધાર્થી પ્રયોગ દ્વારા જુદી વાક્યરચનાઓ શક્ય બને છે. સંદર્ભનો ઉચિત પ્રયોગ કરવાથી અભિવ્યક્તિ વધુ સચોટ અને ધારદાર બને છે. એટલે કે, વિગતને વધુ સચોટ રીતે રજૂ કરવા માટે સમાનાર્થીની જેમ વિરુદ્ધાર્થી શબ્દો પણ ઉપયોગી નીવડે છે. અહીં તમારા પાઠ્યપુસ્તકમાં આવતા કેટલાક શબ્દોના વિરુદ્ધાર્થી પ્રયોગો આપ્યા છે. તેનો અભ્યાસ કરો.

અસલ	×	નકલ	આવક	×	જાવક	જન્મ	×	મરણ
અંત	×	આરંભ	ઉદય	×	અસ્ત	જીવન	×	મૃત્યુ
અંધકાર	×	ઉજાસ	ઊગવું	×	આથમવું	જૂનું	×	નવું
અંધારું	×	અજવાળું	કીર્તિ	×	અપકીર્તિ	ઠંડું	×	ગરમ
આકાશ	×	પાતાળ	કુદરતી	×	કૃત્રિમ	તડકો	×	છાંયો
આનંદ	×	વિષાદ	ખરું	×	ખોટું	દોસ્ત	×	દુશ્મન
આત્મ	×	ધરતી	ચોર	×	શાહુકાર	ધ્યાન	×	બેધ્યાન

નિર્બળ	×	સબળ	મિત્ર	×	શત્રુ	સુમતિ	×	કુમતિ
નિવૃત્ત	×	પ્રવૃત્ત	મુક્તિ	×	બંધન	સૂર્યોદય	×	સૂર્યાસ્ત
નિષ્કુર	×	દયાળુ	યશ	×	અપયશ	સ્થિર	×	અસ્થિર
પાપ	×	પુણ્ય	વિજય	×	પરાજય	સ્મરણ	×	વિસ્મરણ
પૂનમ	×	અમાસ	શીતળ	×	ઉષ્ણ	સ્વતંત્ર	×	પરતંત્ર
પ્રશંસા	×	નિંદા	સક્રિય	×	નિષ્ક્રિય	સ્વાર્થ	×	પરમાર્થ
પ્રશ્ન	×	ઉત્તર	સવાલ	×	જવાબ	સ્વાવલંબી	×	પરાવલંબી
ભીતર	×	બહાર	સંતોષ	×	અસંતોષ	હરખ	×	શોક
ભોળું	×	લુચ્ચું	સાચું	×	ખોટું	હાસ્ય	×	રુદ્ધ
માન્ય	×	અમાન્ય	સારું	×	ખરાબ			

જોડણી

મિત્રો,

તમે જાણો છો કે જોડણી યોગ્ય રીતે લખવી જોઈએ. જો યોગ્ય રીતે ન લખાય તો શક્ય છે કે ખરેખર જે અર્થ વ્યક્ત કરવો હોય તેને બદલે કોઈ અન્ય અર્થ વ્યક્ત થાય.

ચાલો, નીચે કેટલાંક વાક્યો આપ્યાં છે તેમાં યોગ્ય જોડણીથી ખાલી જગ્યા પૂરો.

1. આછલાં કંકુ ઘોળ રે લાડી, આછલી કઢાવું. (પિયર, પિયળ)
2. વગડા વચ્ચે આસુદેવ મહાદેવનું મંદિર છે. (એકાકી, એકાંકી)
3. તોયે ના કળાણી ? ઓ મેહુલા ! (આ રજૂ, આરજૂ)
4. ના રંગાટકામના હુન્નરમાં કચ્છનો મોટો ફાળો હતો. (ભરત, ભારત)
5. કાન્તિના બીજા હાથમાં બે હતી. (ઠેલી, થેલી)

ઉપરોક્ત વાક્યોની સાચી જોડણી ખ્યાલમાં આવે છે ? સાચી જોડણી આ મુજબ છે.

1. પિયળ, 2. એકાકી, 3. આરજૂ, 4. ભારત 5. થેલી.

અહીં તમે જોઈ શકો છો કે માત્ર હ્રસ્વ ઈ, ઉ કે દીર્ઘ ઈ, ઊ - જ જોડણી માટે મહત્વના છે, તેવું નથી. યોગ્ય ધ્વનિ - અક્ષર પણ મહત્વના છે. 'પિયળ' - 'પિયર'માં 'ળ-ર' ધ્વનિભેદ છે, તો 'ભરત-ભારત'માં 'અ-આ'નો ભેદ છે. વાક્ય 2 માં અનુસ્વારથી અર્થભેદ થાય છે. તો વળી 'મેહુલા' કાવ્યની પંક્તિમાં તો વચ્ચે જગ્યા ઉમેરવા - ન ઉમેરવાથી બે જુદા પ્રયોગો મળ્યા છે.

સ્વરભેદે જોડણીભેદ :

તમે હ્રસ્વ-દીર્ઘ 'ઈ-ઇ' તથા 'ઉ-ઊ'ના કારણે જોડણીભેદ અને અર્થભેદ થઈ શકે છે, તે જાણો છો. અહીં નીચે એવા કેટલાક શબ્દો આપ્યા છે. તેની જોડણી ધ્યાનમાં રાખવી.

કુળ - કૂળ	દિન - દીન	મતિ - મતી
ગુણ - ગૂણ	નિંદવું - નીંદવું	રવિ - રવી
જિત - જીત	પુરી - પૂરી	રાશિ - રાશી
જિન - જીન	સુર - સૂર	વધુ - વધૂ

આ ઉપરાંત એક સ્વરના બદલે અન્ય સ્વર લખાઈ જાય કે સ્વરની કાનો-માત્રાની નિશાની બદલાઈ જાય તો પણ જોડણીભેદ અને તેથી અર્થભેદ થઈ શકે. જેમકે,

અપેક્ષા - ઉપેક્ષા

ઉપહાર - ઉપાહાર

કરણ - કારણ

શસ્ત્ર - શાસ્ત્ર

બેહોશ - બાહોશ

વરસ - વારસ

વ્યંજનભેદે જોડણીભેદ :

સામાન્ય રીતે ગુજરાતી ભાષા જે રીતે બોલાય છે, તે રીતે લખાય છે. કેટલીક વાર બોલીના કારણે અથવા અન્ય ભાષાના પ્રભાવને કારણે એકના બદલે બીજો શબ્દ બોલાય છે. જેમકે, ‘ળ’ના બદલે ‘ડ’, ‘ર’ કે ‘લ’ બોલાય; ‘શ’ ના બદલે ‘સ’ કે ‘સ’ના બદલે ‘શ’ બોલાય - આવા ઉચ્ચારને કારણે લખતી વખતે પણ કોશ અનુસાર જોડણી ન લખાય અને બોલાય તે જોડણી લખાય તેવું બને છે. માટે આવા શબ્દોની જોડણીભેદ અને તેથી થતો અર્થભેદ ધ્યાનમાં રાખવો. આવા કેટલાક શબ્દો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ ધ્વનિભેદ :	‘ર-ળ’ ભેદ :	‘શ-સ’ ભેદ :
અસ્ત્ર - શસ્ત્ર	અફર - અફળ	કોશ - કોસ
કાગળો - કાગડો	કઠોર - કઠોળ	દોશી - દોષી
ડામ - દામ	તળી - તરી	શરત - સરત
તૂતક - તૂટક	પુષ્કળ - પુષ્કર	શંકર - સંકર
નર - નળ	વાર - વાળ	શાખ - સાખ
નિધન - નિર્ધન		સાપ - શાપ
મઠ - મઢ		સાલ - શાલ
		સીમંત - શ્રીમંત
		સૂર - શૂર

અનુસ્વારભેદે જોડણીભેદ :

અનુસ્વારભેદે પણ અર્થભેદ થઈ શકે છે. જેમકે, ‘માં’ - ‘માં’. એટલે ‘માતા’, પણ ‘મા’ એટલે ‘અંદર’નો અર્થ આપનાર વિભક્તિ પ્રત્યય. તેથી તમે જે લખો છો તે શબ્દમાં અનુસ્વાર આવે કે ન આવે તેનું ખાસ ધ્યાન રાખવું જોઈએ. અહીં આવા કેટલાક શબ્દ ભેદ નોંધ્યા છે.

ઉદર — ઉંદર

એકાકી — એકાંકી

ફૂચી — ફૂંચી

બગલો — બંગલો

મા — માં

વાસ — વાંસ

શબ્દો વચ્ચે જગ્યા હોવા કે ન હોવાથી થતો અર્થભેદ :

મિત્રો, ઘણી વાર ઉતાવળને કારણે લખતી વખતે શબ્દો વચ્ચે કાં તો બિનજરૂરી જગ્યા છૂટી જાય છે અથવા જગ્યા છોડવી જોઈએ, ત્યાં જગ્યા ન છોડી હોય તેવું બને. આવું થાય ત્યારે પણ જોડણીભેદ અને તેથી અર્થભેદ થઈ શકે છે. નીચે કેટલાંક ઉદાહરણ આપ્યાં છે તે વાંચો. સાથોસાથ તમારી નોટબુકમાં પણ તમે જુઓ કે તમે ક્યાંક આવી ભૂલો તો નથી કરતાં ને !

આજ આ જ, **આરસ** આ રસ, **તેજ** તે જ, **ફરિયાદ** ફરી યાદ, **હાજી** હા જી

તમે અન્ય શબ્દોની જોડણી તો ધ્યાનમાં રાખો જ છો ને ? ચાલો, એક સ્વાધ્યાય કરીએ.

નીચે આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચી જોડણી ધરાવતો વિકલ્પ પસંદ કરો.

1. (ક) સૂરાવલિ (ખ) સુરાવલી (ગ) સુરાવલિ (ઘ) સૂરવલી
2. (ક) વિષાદ (ખ) વિશાદ (ગ) વીષાદ (ઘ) વીશાદ
3. (ક) વ્યથીત (ખ) વ્યથિત (ગ) વ્યતિથ (ઘ) વથિત
4. (ક) દીશાશૂન્ય (ખ) દીશાશૂન્ય (ગ) દિશાશૂન્ય (ઘ) દિશાશૂન્ય
5. (ક) અપરિચિત (ખ) અપરિચિત (ગ) અપરીચીત (ઘ) અપરીચિત
6. (ક) ઉર્મિલ (ખ) ઉર્મિલ (ગ) ઉર્મિલ (ઘ) ઉર્મિલ

સાચી જોડણી શોધવાની છે. એટલે એકેએક અક્ષર ધ્યાનથી વાંચજો. શોધી ? ચાલો, અહીં આપેલા જવાબ સાથે તમારા જવાબનો તાળો મેળવો.

1. (ગ) સૂરાવલિ 2. (ક) વિષાદ 3. (ખ) વ્યથિત 4. (ઘ) દિશાશૂન્ય 5. (ખ) અપરિચિત 6. (ઘ) ઉર્મિલ

આ ઉપરાંત ઝડપથી લખવા જતાં અક્ષરની હેરફેર ન થઈ જાય તેનું પણ ધ્યાન રાખજો. નહીંતર -

ઈનામ - ઈમાન અજબ - અબજ જેવું થઈ જશે.

પરંતુ, ખાસ ધ્યાન રાખજો કે જોડણી ગોખવાની બાબત નથી. વાચન વધારો. આંખને જોડણીની ટેવ પાડો. સાચી જોડણીને તમારી આંખ જ ઓળખી જશે.

ખાસ નોંધ :- તમે જો પાઠ્યપુસ્તક ધ્યાનથી વાંચ્યું હશે તો તમને ક્યાંક આશ્ચર્ય થયું હશે. જેમકે, ક્યાંક તમે ‘વિગત’ વાંચ્યું હશે તો ક્યાંક ‘વીગત’. તમને થશે કે આમાંની કઈ જોડણી સાચી? મિત્રો, બન્ને જોડણી સાચી હોઈ શકે. હા, તેને વૈકલ્પિક જોડણી કહે છે. ‘સાર્થ જોડણીકોશ’ અનુસાર ગુજરાતી ભાષામાં કોઈ એક શબ્દની બે, ત્રણ કે ચાર વૈકલ્પિક જોડણી પણ મળે છે. તમારા પરિચય માટે કેટલીક વૈકલ્પિક જોડણી નીચે મુજબ છે :

ખનિજ - ખનીજ

તરબૂચ - તડબૂચ

લિપિ - લિપી

વસ્તી- વસતી -વસતિ

સોકટી - સોકઠી - સોગટી - સોગઠી

રાત્રિ - રાત્રી

દશ - દસ

